

Vzdělanostní struktura obyvatelstva v České republice se zřetelem na sociální skupinu osob se zdravotním postižením

Jana Jeníčková

Význam vzdělání

Země je tak vzdělaná, jak jsou vzdělání její občané. Vzdělaná populace je jedním z nejdůležitějších předpokladů dosažení celkové vysoké úrovně státu. Na tuto skutečnost poukazují nejedny statisticky potvrzené údaje z vyspělých zemí Evropy a Spojených států, ale zejména z řady zemí, především třetího světa, kde vzdělání začali podporovat teprve v nedávné minulosti. Ukazuje se, že investice vynaložené do vzdělání populace se bohatě zemi vyplatí, i když až z dlouhodobějšího hlediska. To je problém nejen ekonomický, ale i politický, zejména v České republice, kdy střídání vlád různých parlamentních stran jako by neumožňovalo uvést tuto politickou strategii v život. Byli jsme v posledních deseti letech svědky toho, jak rétoricky byla našimi politickými představiteli důležitost a význam vzdělání podporována a propagována, ale skutečnost pak bývala a je často jiná.

Význam dosažené úrovně vzdělání se v České republice projevuje přímo v evidencích nezaměstnanosti. Je jednoznačně prokázáno, že čím nižší vzdělání a kvalifikace, tím nižší je možnost práci získat. Jistě lze namítat, že mohou existovat různé regionální zvláštnosti. Ano, existují, ale na celkovou situaci nemají větší vliv. Obecně lze tvrdit, že člověk s vyšším vzděláním je flexibilnější a ochotnější si vzdělání doplnit a získat tak celou řadu možností dalšího profesního uplatnění ve chvíli, kdy své dosavadní zaměstnání z nějakého důvodu ztratil. Míra nezaměstnanosti v posledních letech prudce stoupla a je pravděpodobné, že jednou z příčin je i nízká vzdělanost naší populace.

I mezi zdravotně postiženými se potvrzuje přímá souvislost mezi stupněm vzdělání a pracovním uplatněním. Lidé s vyšším vzděláním snáze nacházejí práci a jsou méně postiženi uvolňováním ze zaměstnání.

Tab. 1

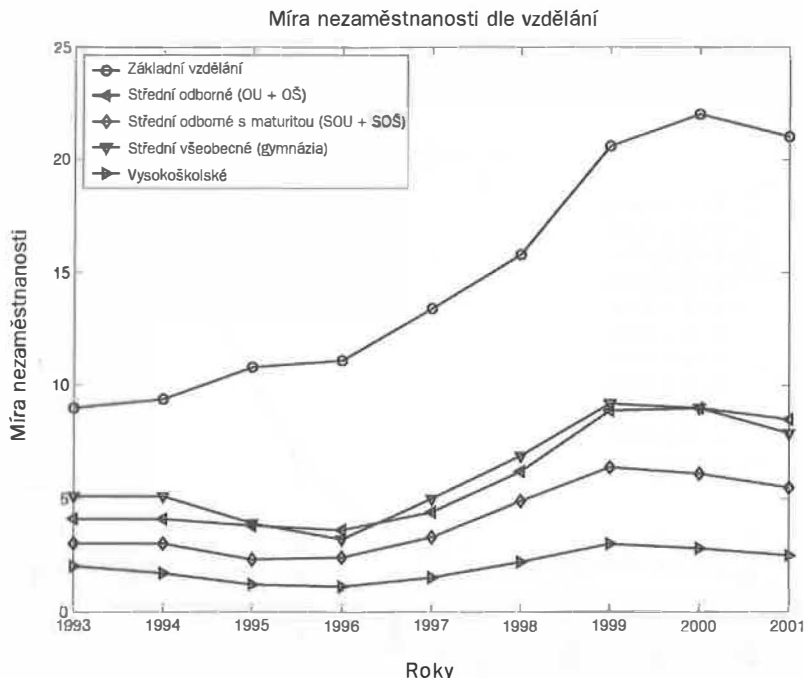
Bilance obyvatelstva a jeho struktura podle vzdělání v roce 2001 (v tis. osob)							
Ukazatel	Obyvatelstvo celkem	v tom					
		aktivní		neaktivní			
		za- měst- naní	neza- měst- naní	celkem	z toho		
					důchodci	studenti	děti do 15 let
Celkem	10 260,4	4 750,2	421,0	5 089,2	2 196,8	796,7	1 644,6
Nejvyšší dosažené vzdělání:							
základní	1 945,0	409,2	109,0	1 426,7	862,4	481,6	–
střední odborné (OU+OS)	3 122,7	2 010,1	185,9	926,7	736,6	13,4	–
vyučení s maturitou	107,1	84,2	7,8	15,1	5,9	2,4	–
úplně střední odborné	2 130,0	1 467,3	81,6	581,0	370,6	84,8	–
úplně střední všeobecné	407,7	187,8	16,1	203,8	62,2	116,5	–
vysokoškolské	750,0	586,1	14,7	149,2	110,6	10,6	–
bez vzdělání a nezjištěno	1 797,9	5,4	5,8	1 786,8	48,5	87,4	1 644,6

Pramen: ČSÚ, www.csu.cz, květen 2003

Vliv míry vzdělání na úroveň míry nezaměstnanosti a další statistické ukazatele

Míra nezaměstnanosti u lidí se základním vzděláním je mnohonásobně vyšší než u lidí se vzděláním vyšším, přičemž největší rozdíl je mezi základním a vysokoškolským vzděláním, a je možné vidět i propastný rozdíl mezi nimi. Lidé s vysokoškolským vzděláním jsou nezaměstnaností postiženi nejméně.

Graf 1

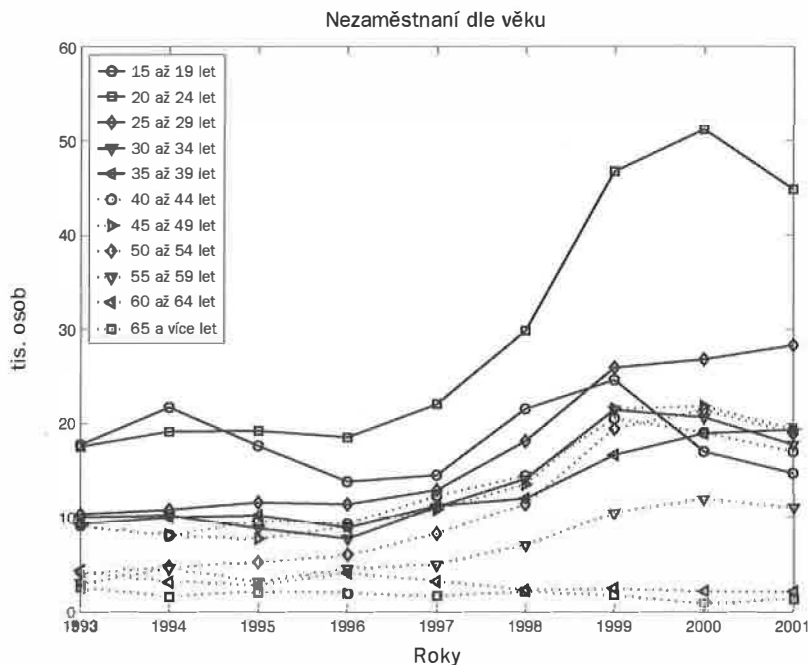

Pramen: ČSÚ, www.csu.cz, květen 2003

Co je nesporně zajímavé, je i věková struktura nezaměstnaných lidí (viz graf 2) a uvádíme ji zde jen pro ilustraci a doplnění popisu situace nezaměstnaných v České republice. Nezaměstnaností jsou postiženi nejvíce mladí lidé mezi 20 a 24 lety, vzhledem k věku patrně absolventi středních škol, kteří s nedostatkem praxe a s relativně nižším stupněm vzdělání obtížně nacházejí uplatnění na našem trhu práce. Křivka zobrazující skupinu nezaměstnaných od 15 do 19 let (lidé se základním vzděláním a vyučením) se vyvíjí nestabilně a v posledních letech klesá. Vzhledem k jejímu kolísání ale nemůže být klesání považováno za dlouhotrvající trend. Ovšem trvale stoupá křivka nezaměstnaných ve věku 25 až 29 let, dříve prudčeji, nyní pomaleji. Tyto nezaměstnané lze považovat za absolventy vysokých škol a za uchazeče o zaměstnání, kteří v dřívějším zaměstnání neuspěli. Všechny další věkové kategorie od 30 do 59 let mají tvar křivky téměř shodný. Od roku 1993 do roku 1997 víceméně stagnace, pak mírný nárůst počtu nezaměstnaných a od roku 1999 pokles. To je zřejmé

pozitivní ukazatel, protože vzhledem k stárnutí populace je těchto lidí relativně mnoho a nepotvrzují se tak pesimistické obavy, že by lidé starší nemohli najít pracovní uplatnění.

Graf 2

Pramen: ČSÚ, www.csu.cz

Dále lze situaci charakterizovat pomocí kategorie lidí, kteří jsou vedeni pracovními úřady jako neumístění uchazeči o zaměstnání, tedy ti, kterým se jednou či opakovaně nepodařilo zaměstnání získat.

Tab. 2a

Struktura neumístěných uchazečů o zaměstnání dle věku						
Ukazatel	1999		2000		2001	
	celkem	z toho ženy	celkem	z toho ženy	celkem	z toho ženy
Neumístění uchazeči o zaměstnání celkem	487 623	248 120	457 369	229 804	461 923	231 870
Věkové skupiny:						
do 19 let	23 551	10 888	16 167	6 756	36 180	15 588
20–24 let	120 233	51 147	103 808	41 960	83 324	33 542
25–29 let	63 563	35 451	61 788	34 103	63 512	33 990
30–34 let	54 072	32 546	51 991	31 422	51 374	31 142
35–39 let	47 836	27 053	47 435	27 196	48 302	27 693
40–44 let	50 280	26 971	47 285	25 548	45 442	24 537
45–49 let	56 299	30 911	54 783	29 627	54 701	29 398
50–54 let	53 294	30 156	54 286	29 795	56 066	31 264
55–59 let	17 563	2 686	18 510	2 994	21 377	4 280
60 a více let	932	311	1 316	403	1 645	436

Pramen: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, www.mpsv.cz

Tab. 2b

Struktura neumístěných uchazečů o zaměstnání dle výše vzdělání						
Ukazatel	1999		2000		2001	
	celkem	z toho ženy	celkem	z toho ženy	celkem	z toho ženy
Nejvyšší dosažené vzdělání:						
základní	146 283	77 498	144 592	75 260	148 443	76 730
vyučení	198 212	85 725	187 464	81 497	185 560	81 498
střední (bez maturity)	11 482	6 881	11 781	6 679	14 064	7 494
vyučení (s maturitou)	26 848	12 327	21 125	9 354	17 669	7 708
úplně střední všeobecné (s maturitou)	16 410	11 402	14 310	9 825	14 358	9 675
úplně střední odborné (s maturitou)	72 020	46 758	62 503	40 335	64 621	41 377
vyšší	1 958	1 157	2 226	1 368	2 760	1 607
vysokoškolské	14 410	6 372	13 368	5 486	14 448	5 781

Pramen: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, www.mpsv.cz

Tab. 2c

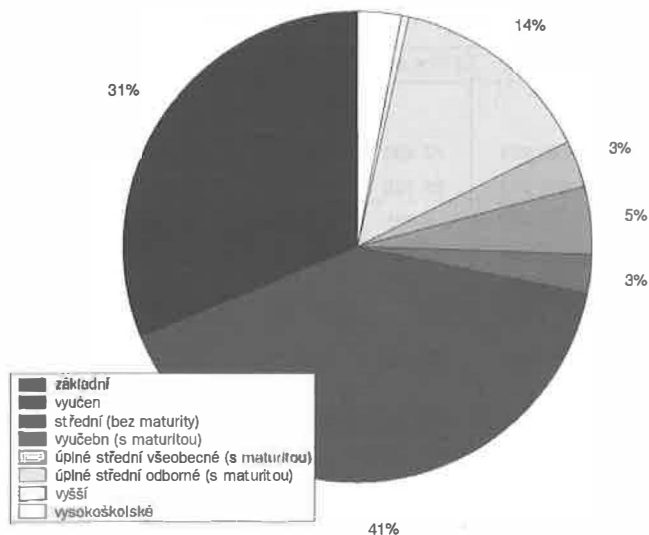
Struktura neumístěných uchazečů o zaměstnání dle délky nezaměstnanosti						
Ukazatel	1999		2000		2001	
	celkem	z toho ženy	celkem	z toho ženy	celkem	z toho ženy
Délka nezaměstnanosti:						
do 3 měsíců	130 533	56 423	116 960	50 426	120 721	52 071
více než 3 měsíce až 6 měsíců	103 684	54 762	83 339	42 525	87 755	45 243
více než 6 měsíců až 9 měsíců	61 785	32 816	47 138	25 315	47 202	25 484
více než 9 měsíců až 12 měsíců	46 895	24 688	34 369	18 149	35 042	18 977
více než 12 měsíců	144 726	79 431	175 563	93 389	171 203	90 095

Pramen: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, www.mpsv.cz

Přestože jsou údaje uvedené v počtech osob zajímavé z hlediska představy o kolik tisíc nezaměstnaných lidí se jedná, po převedení absolutních hodnot na procenta lze stav nahlédnout přehledněji.

Graf 3

Přůmerná struktura neumístěných uchazečů dle vzdělání (1999–2001)

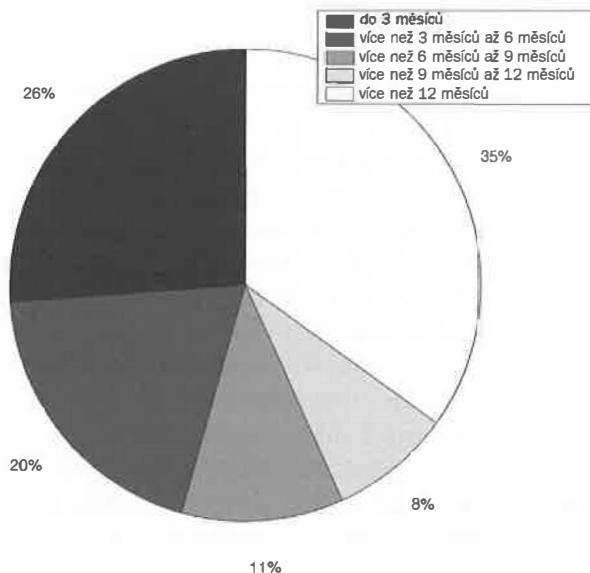

Pramen: ČSÚ, www.csu.cz

Vyučení uchazeči o zaměstnání (41%) mají tedy při opakovaném hledání zaměstnání ještě horší situaci než uchazeči se základním vzděláním (31%). Vysokoškolsky vzdělaní uchazeči (3%) spolu s uchazeči s dosaženým úplným středním vzděláním s maturitou (3%) jsou zjevně mnohem úspěšnější při svém hledání zaměstnání. Nejlépe jsou z tohoto hlediska na tom uchazeči s dosaženým vyšším vzděláním, které je specializační a umožní zřejmě širší uplatnění na trhu práce.

Graf 4

Průměrná délka nezaměstnanosti neumístěných uchazečů (1999–2001)

Pramen: ČSÚ, www.csu.cz

Z uvedeného grafu lze vyčíst, že více než rok je nezaměstnaná téměř třetina neumístěných uchazečů o zaměstnání, což je relativně vysoké procento.

Specifikace situace vzdělávání a zaměstnávání osob se zdravotním postižením

Při srovnávání dosažené úrovně vzdělání v České republice u běžné populace a zdravotně postižených lidí, kteří jsou nedílnou součástí naší

společnosti, lze konstatovat následující. Díky politice komunistické vlády z let minulých přetrvávají často u celé řady nepostižených lidí různé předsudky. Zdravotně postižení jsou neprávem považováni za neschopné pracovat a tudíž za zbytečné vzdělávat. Opak je pravdou, viz dále.

Vzdělávání občanů se zdravotním postižením bylo dříve (před rokem 1989) velmi zanedbávané. Smutným důsledkem byla skutečnost, že z postižených absolventů základních speciálních škol bylo pouze jedno necelé procento dětí přijímáno ke studiu na středních školách, existovaly velice omezené možnosti získání profesní kvalifikace a velmi problematická byla i šance uplatnit se v praktickém životě. V té době bylo jednoznačně preferováno vzdělávání zdravotně postižených dětí v pojetí speciálních škol a zařízení, nezřídka i internátního typu. Při nezaujatém hodnocení je však třeba říci, že na poměrně vysoké úrovni bylo vybavení daných zařízení rehabilitačními a kompenzačními pomůckami. Dobře byla propracována speciální pedagogika a metodiky jednotlivých předmětů. Všechny uvedené klady však byly determinovány základním a výrazným nedostatkem: uskutečňovaly se v podmínkách úplné segregace postižených žáků. Právě proto se jedním z největších úkolů, který se po revoluci vynořil, stala integrace zdravotně postižených žáků do běžných škol.

V České republice byly v období od roku 1989 přijaty nové či generálně novelizovány takřka všechny školské zákony a další předpisy. V roce 1997 byl schválen nový legislativní předpis – vyhláška o speciálních školách, která vytváří širší prostor pro nabídku vzdělávání žákům, kteří byli v minulosti z důvodu svého velmi těžkého zdravotního postižení osvobozeni od povinné školní docházky. Neboť právo na vzdělání a jeho naplňování je zakódováno článkem 33 Listiny základních práv a svobod, která je součástí Ústavy České republiky.

Protože vznikla nová filozofie přístupu k vzdělání zdravotně postižených, tedy integrace postižených žáků do běžných tříd, narostl počet škol umožňujících další vzdělávání, ať již státních, soukromých, církevních či obecných škol. Velmi výrazně se rozšířila možnost získat kvalifikaci v oborech umožňujících reálné společenské uplatnění. Začala se rozvíjet speciální pedagogická centra, jejichž posláním je napomáhat po odborné i materiální stránce integraci dětí se zdravotním postižením do normálních škol. Pokud jde o integrovanou výuku žáků, je integrace podporována finančním zvýhodněním škol, které zdravotně postižené žáky přijímají.

Dosažená výše vzdělání u zdravotně postižených stoupá, jak ukazuje srovnání dat z let 1996 a 2000, ve kterých úřady práce tuto skutečnost zjiš-

tovaly. Zvýšení úrovně vzdělání je zřejmým důsledkem uvědomování si důležitosti vzdělání pro další profesní uplatnění.

Tab. 3

Změny podílu uchazečů o zaměstnání se zdravotním postižením jednotlivých kategorií podle stupně vzdělání v %					
Rok	Zákl. a bez vzd.	Střední bez mat.	Střední s matur.	VŠ a VOS	Celkem
1996	44,1	45,3	9,8	0,8	100,0
2000	38,6	47,6	12,2	1,6	100,0

Pramen: Úřady práce, Výběrové šetření pracovních sil

Při porovnání dosažené úrovně vzdělání u „zdravé“ populace a zdravotně postižených můžeme vidět poměrně značné rozdíly.

Tab. 4

Struktura obyvatelstva podle stupně dosaženého vzdělání v % (osoby nad 15 let, rok 2001)					
Obyvatelé	Bez vzdělání a se zákl.vzděláním	Střední vzdělání bez maturity	Střední vzdělání s maturitou	Vysokoškolské vzdělání	Celkem
„Zdraví“	24,0	35,4	31,0	9,6	100,0
Zdravotně postižení	35,9	41,2	19,2	3,7	100,0
Rozdíl	+11,9	+5,8	-11,8	-5,9	

Pramen: ČSÚ, Výběrové šetření pracovních sil

Z uvedeného je patrné, že dosažené vzdělání je v celkové populaci zastoupeno nejvíce středním bez maturity, poté středním s maturitou. (Následováno základním vzděláním a konče vysokoškolským.) Ovšem u zdravotně postižených je situace trochu odlišná. Zatímco mezi „zdravými“ v roce 2001 bylo 24 % těch, kteří měli nejvýše základní vzdělání, a více než 40% maturantů, mezi zdravotně postiženými nejvýše základní vzdělání mělo téměř 36 % a naopak maturitu jen 22,9 % zdravotně postižených. Potvrzuje se tím, že občané se ZPS (změněnou pracovní schopností) mají v průměru nižší vzdělání než ostatní. Zejména je patrné, že zdravotně postižení mají hlavně vzdělání základní a bez maturity, zatímco u tzv. „zdravé“ populace převažuje vzdělání střední (bez a s maturitou).

Následující srovnání zdravotně postižených podle míry jejich ekonomické aktivity vykazuje vysokou míru neaktivity u osob se základním

vzděláním. Ekonomicky neaktivní osobou rozumíme jedince, který nepracuje a nezískává finanční zdroje vlastní prací.

Tab. 5

Zdravotně postižení podle stupňů vzdělání a podle své ekonomické aktivity v % (osoby nad 15 let, rok 2001)					
Skupina zdravotně postižených	Bez a se základním vzděláním	Střední vzdělání bez maturity	Střední vzdělání s maturitou	Vysokoškolské vzdělání	Celkem
Zdrav. post. celkem	35,9	41,2	19,2	3,7	100,0
V tom: Zaměstnaní	15,7	52,8	26,6	4,9	100,0
Nezaměstnaní	34,2	49,1	14,5	2,2	100,0
Ekon. neaktivní	42,0	36,9	17,6	3,5	100,0

Pramen: ČSÚ, Výběrové šetření pracovních sil

Pro přehlednost a pro doplnění celkového obrazu uvádíme ještě absolutní počty obyvatel starších patnácti let a podílů občanů se změněnou pracovní schopností, absolutní počty zaměstnaných i nezaměstnaných a podílů občanů se změněnou pracovní schopností.

Tab. 6

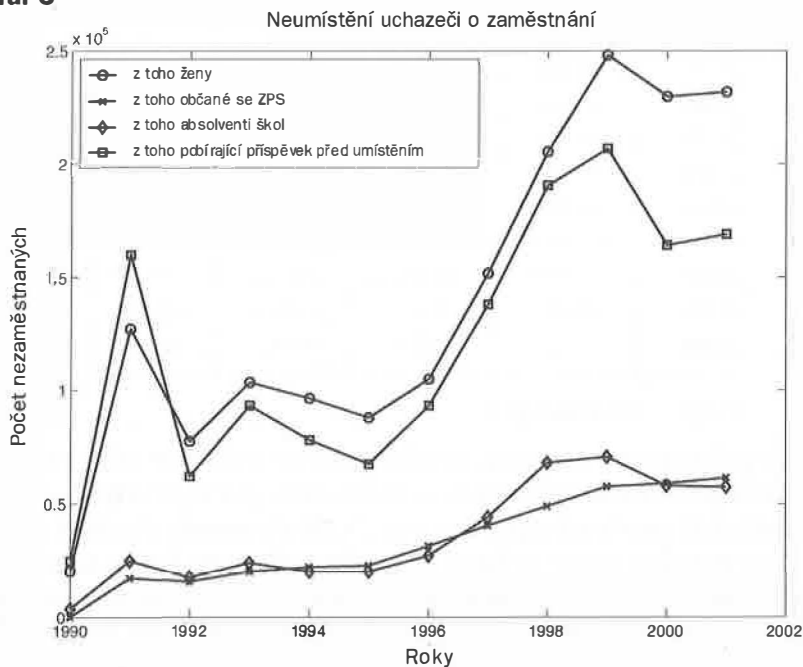
Zaměstnaní, nezaměstnaní a zdravotně postižení (osoby nad 15 let, rok 1993–2001)									
	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Obyvatelstvo 15+	8292,7	8354,6	8406,4	8447,5	8487,0	8523,2	8555,3	8586,5	8615,8
z toho ZPS celkem	597,8	560,5	580,6	574,3	545,5	515,1	470,5	445,5	411,9
podíl	7,2	6,7	6,9	6,8	6,4	6,0	5,5	5,2	4,8
Zaměstnaní 15+	4873,5	4926,8	4962,6	4972,0	4936,5	4865,7	4764,1	4731,6	4750,2
z toho ZPS celkem	204,7	176,5	173,2	155,5	133,8	122,7	103,9	90,2	83,9
podíl	4,2	3,6	3,5	3,1	2,7	2,5	2,2	1,9	1,8
Nezaměstnaní 15+	220,0	221,2	208,1	201,5	248,3	335,7	454,1	454,5	421,0
z toho ZPS celkem	28,1	27,8	25,4	26,3	30,5	33,6	42,7	41,3	36,7
podíl	12,8	12,6	12,2	13,1	12,3	10,0	9,4	9,1	8,7

Pramen: Výběrové šetření pracovních sil, ČSÚ

Při srovnání počtu neumístěných uchazečů o zaměstnání – viz graf 5 – vidíme, že neumístění uchazeči o zaměstnání z řad zdravotně postižených nejsou v celkové bilanci na nejhorším místě. Je však patrná stoupající tendence tohoto stavu, zatímco u absolventů škol je klesající. Rozdíl mezi křivkami zobrazujícími např. ženy a zdravotně postižené je nepodstatný,

protože počet žen v naší populaci je vyšší než počet zdravotně postižených. Zajímavé jsou tedy tvary křivek. Zde tedy pouze jediné u křivky zobrazující zdravotně postižené nedochází k poklesu jako u ostatních kategorií.

Graf 5

Pramen: ČSÚ, www.csu.cz

Pro úplnost uvádíme opět také absolutní počty neumístěných uchazečů o zaměstnání s tím, že Český statistický ústav rozčlenil tyto uchazeče do následujících kategorií takto – viz. tabulka 7 (na s. 148).

Závěry a shrnutí

Konkurenční prostředí v podmínkách tržní ekonomiky nevyhnutelně vede k úbytku pracovních příležitostí pro občany se zdravotním postižením. Ani velké podniky si již nemohou dovolit udržovat tzv. sociální místa, ve kterých byli zaměstnáváni zdravotně postižení, aniž by se od nich očekával pracovní výkon srovnatelný s ostatními.

Tab. 7

	Neumístění uchazeči o zaměstnání			
	z toho			
	ženy	občané se ZPS	absolventi škol	pobírající příspěvek před umístě
1990	20 169		3 505	24 627
1991	127 196	17 032	24 568	159 766
1992	77 684	15 502	17 435	62 289
1993	103 592	20 016	23 859	93 380
1994	96 632	22 015	19 997	78 331
1995	88 113	22 687	20 085	67 623
1996	105 100	31 455	27 178	93 430
1997	151 772	40 460	44 174	138 107
1998	205 401	48 951	68 220	190 396
1999	248 120	57 615	70 751	206 836

Pramen: ČSÚ, www.csu.cz

Naše legislativa sice zahrnuje systém povinné kvóty ve výši 4% všech zaměstnanců zaměstnávat občany se změněnou pracovní schopností pro zaměstnavatele zaměstnávající více než 25 zaměstnanců, ale za to je podnikům poskytnuta pouze celkem malá daňová úleva, která nemotivuje zaměstnavatele k zaměstnávání zdravotně postižených. Podniky pak často řeší svou povinnost zaměstnávat zdravotně postižené jinou formou, a to nejčastěji odvodem prostředků do státního rozpočtu v rámci možností stávající legislativy.

Je pravděpodobné, že při zaměstnávání zdravotně postižených hrají velkou roli obavy, zda zdravotně postižený bude stačit pracovnímu tempu, zda nebude častěji nemocen či jak dobrá s ním bude komunikace. Malá informovanost managerů o problematice zaměstnávání zdravotně postižených spolu s těmito obavami často tedy nevedou k tomu, aby zaměstnanost zdravotně postižených stoupala.

Obecně se ale potvrzuje, že snaha o zvýšení vzdělání a kvalifikace je jednou z cest ke zvýšení zaměstnanosti, a to zejména u osob se zdravotním postižením. Nikdy nepřestalo platit, že vzdělání je jednou z nejcennějších deviz, které můžeme lidem poskytnout, a je jistě zapotřebí snahu o vzdělanou populaci podporovat.

Literatura a prameny

Statistická ročenka České republiky 2002, www.csu.cz

Analýza systému podpory zaměstnavatelů k zaměstnávání zdravotně postižených občanů, Svaz Českých a Moravských výrobních družstev

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, www.vupsv.cz

Educational structure of population of the Czech Republic with a view to the social group of the handicapped

Jana Jeníčková

The importance of the attained educational level in the Czech Republic is clearly seen in the registries of unemployment. It has been unequivocally demonstrated that the lower the education and qualification, the smaller the chance of finding a job. The unemployment rate is several times higher among those with elementary education than among those with high education, while the biggest discrepancy can be found between those with the elementary and university education.

People with university education are the least afflicted by unemployment. In recent years, the unemployment rate surged in the Czech Republic, with low education of the Czech population probably being one of the causes.

Among the handicapped, one can also see a direct connection between the educational level and opportunities for work. People with high education face less difficulties when looking for jobs and are less afflicted by the lay-offs. On average, people with „changed working ability“ have lower education than the rest. The handicapped have mostly basic education or that without the school-leaving examination, while among the „healthy“ part of the population, there is a dominance of secondary education. Competitive environment in the conditions of market economy reduces the number of jobs for the handicapped. In general, it has been confirmed that the effort at raising education and qualification is one of the methods with which to increase employment, especially among the handicapped.